

de Abdüllatif Efendi, *Fütûhât-ı Kenzî'l-Kur'ân* adlı Türkçe tefsirini hazırlarken *Rûhu'l-beyân*'dan istifade etmiştir. Mehmed b. Osman el-Hilmî el-Adavî'nin 1851'de yazdığı *Tefsîr-i Sûre-i Vâkıa*'da (İstanbul 1310) nakillerin neredeyse yaridan fazlası *Rûhu'l-beyân*'dan alınmıştır. Evliyâzâde İsmâil Hakkî'nın *Miftâhu't-tefâsîr* adlı eseri (İstanbul 1286) önemli ölçüde *Rûhu'l-beyân*'dan seçilen konulardan oluşur. Hasan Basri Çantay âyet meâllerine eklediği dipnotlarda *Rûhu'l-beyân*'dan faydalanmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen tefsirini hazırlarken istifade ettiği eserler arasında Kâdî Beyzâvî, Fahrreddin er-Râzî ve Ebüssuûd Efendi'nin tefsirlerinden sonra *Rûhu'l-beyân*'ı zikreder.

Eseri Seyyid Muhammed Nûrî el-Kâdirî *Telhîşü't-tibyân min Rûhi'l-beyân*, Mustafa Sabri er-Reşîdî el-Kâdirî *Reyhâne-tü'l-işvân el-makâtife min riyâzî'l-cinân el-menkûle min Tefsîri Rûhi'l-beyân* adıyla kısaltmıştır. Eser, Muhammed Ali es-Sâbûnî tarafından *Tenvîrû'l-eghân min Tefsîri Rûhi'l-beyân* ismiyle ihtisar ve tahkik edilmiştir (Dımaşk 1988). Sâbûnî tefsirde geçen Farsça metinlerle zayıf ve mevzû gördüğü rivayetleri çıkarmıştır. Sâbûnî'nin eseri bir heyet tarafından *Muhtasar Rûhu'l-beyân Tefsîri* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1995-1996). Aşçı İbrahim Dede, *Tercemetü'l-Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıyye* adlı eserinde tefsirde geçen Farsça metinleri Türkçe'ye tercüme etmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 3210-3213).

İsmâil Hakkî *Rûhu'l-beyân*'ı üç cilt olarak düzenlemiştir. Eserin müellif hattı nüshası on altı defter halinde Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 12-27). *Rûhu'l-beyân* üç (İstanbul ve Bulak 1255), dört (Bulak 1264, 1276; İstanbul 1285, 1286, 1306), altı (Bulak 1278, 1287) ve on cilt halinde (İstanbul 1330, bu baskı daha sonra İstanbul'da ve Arap dünyasında ofset yoluyla çoğaltılmıştır) birçok defa basılmıştır. Eserin Hasan Kâmil Yılmaz başkanlığında bir heyet tarafından *Rûhu'l-beyân: Kur'an Meâlî ve Tefsîri* adıyla Türkçe'ye yapılan tercümesinin (I-VIII, İstanbul 2005-2007) yayımı devam etmektedir. Ömer Faruk Hilmî'nin tercümesi de (I-XI, İstanbul, ts.) henüz tamamlanmamıştır. Sakıp Yıldız, hazırladığı doktora tezinin üçte birini *Rûhu'l-beyân*'a ayırmış ve tefsiri çeşitli yönlerden incelemiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâil Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1330, I-X; a.mlf., *Rûhu'l-beyân: Kur'an Meâlî ve*

Tefsîri (trc. Hasan Kâmil Yılmaz v.dğr.), İstanbul 1426/2005, Ali Namî'nın "İsmâil Hakkî Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri" başlıklı yazısı, I, 39-62; a.mlf., *Tamâmü'l-fezâ-İl* (haz. Ali Namî, yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 79-80, 107-109; a.mlf., *Min Vâridâtü'l-fakîr İsmâ'il Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 126^b-128^b; a.mlf., *Mecmua*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3507, vr. 74^b; a.mlf., *Silsilenâ-me-i Celvetî*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyye, nr. 1040, vr. 63^{a-b}; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice* (haz. Ali Namî – İmdat Yavaş), İstanbul 1997, I, 87; II, 79-80, 108, 430; Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları* (haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul 2006, hazırlayanların "Giriş'i, s. XLVII-XLVIII; Dâvud Çelebi, *Fihrisü Kitâbi Mahtûâtü'l-Mevsûl*, Bağdad 1927, s. 89, 231; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 652; Abdülfettâh Ebû Gudde, *et-Ta'likâtü'l-hâfile 'ale'l-Ecvibetü'l-fâzıla* (Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* [nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde] içinde), Halep 1384/1964, s. 132-135; M. Zâhid el-Kevserî, *Maâlât*, Kahire, ts. (Matbaatü'l-envâr), s. 483-484; Sâkıb Yıldız, *L'exégète turc İsmâ'il Hakkî Burûsawî, sa vie, ses oeuvres et la méthode dans son tafsîr Rûh al-Bayân* (doktora tezi, 1972), L'Université de Sorbonne Faculté des Lettres et Sciences Humaines; Ali Namî, *İsmail Hakkî Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlatışı*, İstanbul 2001, s. 37-39, 54, 85, 179-181, 213-214.

ALİ NAMLİ

RÛHU'İ-MEÂNÎ

(روح المعاني)

Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin
(ö. 1270/1854)
Kur'an-ı Kerîm tefsiri.

Tam adı *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî* olup *Tefsîrû'l-Âlûsî* diye de anılır. 16 Şâban 1252 – 4 Rebîülâhîr 1267 (26 Kasım 1836 – 6 Şubat 1851) tarihleri arasında kaleme almıştır. Âlûsî mukaddimede uzun yıllar Kur'an'ı mütalaa ettiğini ve gördüğü bir rüya üzerine eseri yazmaya başladığını anlatır. Kur'an'ı tefsir etmenin önemine ve zorluğuna dikkat çekerek İslâmî ilimlerde geniş bilgi birikimi yanında Allah'ın inâyeti olmadan iyi bir tefsir yazmanın mümkün olamayacağını söyler. Bu arada re'y tefsirinin meşruluğunu delillerle ispat etmeye çalışır ve tasavvuf ehlinin Kur'an yorumlarının değeri üzerinde durur. Mukaddimede ayrıca halku'l-Kur'an, yedi harf, Kur'an'ın cem'i ve tertibi, Kur'an-ı Kerîm'in i'câz yönleri gibi konulara yer verilir.

Eserde Kur'an'ın Kur'an ve Sünnet'le yorumu esas alınmış, nüzûl sebepleri zikredilmiş, âyetler ve sûreler arasındaki irtibat gösterilmeye çalışılmış, kıraatlerden doğan anlam farklılıkları belirtilmiş ve kıraatler arasında tercih yapılmıştır. Âlûsî, hurûf-ı mukattaanın anlamıyla ilgili çeşit-

li yorumlar nakletmiş, bu harflerin ebced değerlerinden hareketle bazı sonuçlar elde edenlerin görüşlerine yer vermiştir. Eserde nesih âyetinin tefsirinde nesih konusu geniş biçimde anlatılmış, Kur'an ile hadis-te neshin vuku bulabileceği belirtilerek âyet ve hadislerden deliller getirilmiştir. Kelâm konularında Selef yolunun daha sağlam olduğu, dolayısıyla Selef'in te'vile gitmediği mevzularda müfessirin de gitmemesinin daha isabetli olacağı görüşü benimsenerek (XXVII, 168) bu konuda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye çizgisine yakın bir yol takip edilmiştir. Ancak bu durum Âlûsî'nin Vehhâbîlik'e suçlanması sebeb olmuştur. Eserde farklı düşüncelere sahip âlimlere karşı genellikle ilimlî bir üslûp kullanılır. Fakat Şiîler'in özellikle imâmetle ilgili görüşleri sert bir dille eleştirilir (I, 377) ve onların bazı sahâbîlerle ilgili tenkitlerinin taassuptan kaynaklandığı belirtilir (IV, 217-220).

Âlûsî âyetleri yorumlarken şiirden önemli ölçüde yararlanmış, dil ve belâgat kaideleriyle eski Arap şiirini dikkate alarak çok ince tahlillerle kelimelerin ihtiva ettiği mecaz, istiare gibi sanatları ayrıntılı biçimde incelemeye çalışmıştır (meselâ bk. IV, 7; XI, 123, 178). Tefsirde fıkıh, fıkıh usulü ve mezheplerle ilgili birçok konu ele alınmış, zaman zaman tenkitler yapılmış ve tercihlerde bulunulmuştur. Bazı kevnî âyetleri yorumlarken zamanın fen bilimlerinden yararlanan müfessir kendi dönemini açısından oldukça isabetli açıklamalar yapar (XI, 17, 69). İsrâiliyat'la ilgili rivayetlere genelde tenkitçi bir gözle baktığı halde bazı âyetlerin yorumunda İsrâilî nakillerden istifade ettiği görülür (meselâ bk. XII, 51; XIII, 34-35; XIX, 168; ayrıca bk. Muhşin Abdülhamîd, s. 282-287). Âlûsî eserinde belli başlı tefsir, kıraat, belâgat, şiir, kelâm, felsefe ve fıkıh kitaplarından nakillerde bulunmuş, ancak bunları tenkitçi bir yöntemle incelemiştir. *Rûhu'l-me'ânî*'nin kaynakları arasında Râgîb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı, İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahrreddin er-Râzî'nin *Meâtîhu'l-gayb*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin *el-Bahrü'l-muhîl*'i, Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdû'l-'aklî's-selîm*'i, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-menşûr*'u, Tabersî'nin *Mecma'u'l-beyân*'ı sayılabilir (diğer kaynakları için bk. a.g.e., s. 208-210).

Rûhu'l-me'ânî'de âyetler rivayet ve di-
rayet metoduyla tefsir edildikten sonra
"âyetlerdeki işâri yorumlar", "diş âlemde-

kilerin iç âlemedekilere tatbik edilmesi", "sûfiyye topluluğunun görüşleri" gibi başlıklar altında işâri olarak da yorumlanır. Fakat bunların büyük bir kısmında kaynak zikredilmemiştir. Eserin işâri tefsir kaynaklarının başında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si* gelir. Ancak Âlûsî, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd konusundaki görüşlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtir ve bazı düşüncelerinden dolayı onu eleştirir. Süleimî'nin *Hakâ'îku't-tefsir'i*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si*, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn'i*, Abdülvehhâb eş-Şârânî'nin *el-Yevâkîit ve'l-cevâhir'i* ve İmam-ı Rabbânî'nin *Mek-tûbât'ı* da *Rûhu'l-me'ânî*'nin tasavvufî işâri tefsir kaynakları arasında zikredilebilir (Çelik, s. 41).

Ansiklopedik bir tefsir olan *Rûhu'l-me'ânî*'nin ait olduğu tefsir grubunu belirleme noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazıları onu işâri tefsirlerden saymışsa da dirayet tefsirleri grubu içerisinde sayan görüşün daha isabetli olduğu kabul edilmektedir (a.g.e., s. 40). Eser daha sonraki tefsirleri etkilemiş, Muhsin Abdülhamîd'in söylediği gibi tefsir yazarların vazgeçilmez kaynakları arasında yer almıştır (el-Âlûsî müfessiren, s. 334). Reşid Rızâ, *Rûhu'l-me'ânî*'yi tefsirlerin en değerlilerinden biri olarak nitelemiş ve ondan çokça nakilde bulunmuş, yer yer de eleştiriler yöneltmiştir (*Tefsirü'l-menâr*, I, 40; VII, 8, 62, 520). Okuyucuya eski ve yeni mezheplerin rivayetlerini bir arada sunmasından dolayı *Rûhu'l-me'ânî* bu konudaki çalışmaların en kapsamlısı sayılmıştır (M. Abdülazîm ez-Zürkânî, I, 552).

1851 yılında İstanbul'a giden Âlûsî, daha önce bir kısmını Sultan Mahmud Kütüphanesi'ne hediye ettiği tefsirinin diğer bölümlerini Sultan Abdülmecid'e takdim etmiştir (Muhsin Abdülhamîd, s. 158-159). Eserin halen Bağdat'ta bulunan yazmalarının yanında bir nüshası da İstanbul'da Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 185-193). M. Zâhid Kevserî, tefsirin yazma nüshaları ile matbu nüshası arasında bazı farklılıklar bulunduğunu söylemişse de bunların hangi konularla ilgili olduğunu belirtmemiştir. Tefsirin iki baskısı ile (I-XII, Kahire, ts.; I-XV, Beyrut 1985) Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshası ve diğer yazmaları karşılaştırılmış ve iddia edildiği türden farklılıkların olmadığı sonucuna varılmıştır (a.g.e., s. 164-165; Çelik, s. 68, 69). *Rûhu'l-me'ânî*'nin ilk baskısı dokuz cilt olarak yapılmıştır (Bulak 1301-1310). Bu baskının başında Âlûsî'nin çağdaşı on dokuz âlim ve edibin takrizleri yer alır. Ese-

rin ikinci baskısı daha itinalı bir şekilde ve on iki cilt (otuz cüz) halinde gerçekleştirilmiştir (Kahire 1345-1346) (tefsirin diğer baskıları: nşr. Muhammed Zührî en-Necâr, I-VI, Kahire 1383/1964; I-XXX, Beyrut 1980, 1982, 1983, 1985, 1987; Muhammed Hüseyin el-Arab, I-XVI, Beyrut 1414/1994; nşr. Mahmûd eş-Şerkâvî, I-VIII, Kahire 1996; nşr. Muhammed Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, I-XXX, Beyrut 1999-2000).

Rûhu'l-me'ânî üzerinde birçok çalışma yapılmış olup başlıcaları şunlardır: Muhsin Abdülhamîd, *el-Âlûsî müfessiren* (bk. bibl.); Mahmûd Saîd et-Tantâvî, *Menhecû'l-Âlûsî* (bk. bibl.); Ahmet Çelik, *Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî İsimli Eserinde İşari Tefsir* (doktora tezi, 1996, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [*Tasavvufî Tefsir, Âlûsî Örneği*, Erzurum 2002]); Alican Dağdeviren, *Âlûsî: Kişiliği ve Tefsiri* (yüksek lisans tezi, 1996, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdülkerim Seber, *Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî Tefsirinde Tasavvuf* (yüksek lisans tezi, 2000, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Vehbi Karakaş, *Âlûsî'nin Tefsiri'nde Âyetlerin İşâri Açısından Yorumu* (doktora tezi, 2002, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Mehmet Ergün, *Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrâiliyyat* (yüksek lisans tezi, 2006, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). M. Mustafa Gök-su (I, XII), İsmail Apaydın (II, IX), Hüseyin Akyüzöğlü (III, VI), Hamza Ermiş (V, XIII), Murat Tayyar (VII, XI) ve Osman Kara (XIV, XVI) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak yaptıkları yüksek lisans çalışmalarında tefsirin değişik ciltlerinin fihristini hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, Beyrut 1985, I, 3-7, 20-33, 340-341, 377; IV, 7, 217-220; XI, 17, 69, 123, 178; XII, 51; XIII, 34-35; XIX, 168; XXVII, 168; M. Zâhid el-Kevserî, *Tekmiletü'r-red 'alâ Nünüyyeti İbnî'l-Kayyim* (Sübkî, es-Seyfû's-şakîl [nşr. Abdülhafız Sa'd Atıyye] içinde), Kahire 1356/1937, s. 144; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Kahire, ts. (Dârü İhyâ'î'l-kütübi'l-Arabîyye), I, 552; Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, I, 40; VII, 8, 62, 520; Muhsin Abdülhamîd, *el-Âlûsî müfessiren*, Bağdad 1388/1968, s. 158-165, 208-210, 282-287, 333, 334, 347; Remzî Na'nâa, *el-İsrâ'iliyyât ve eşeruhâ fi kütübi't-tefsir*, Dimaşk 1390/1970, s. 347; Mahmûd Saîd et-Tantâvî, *Menhecû'l-Âlûsî fi Rûhi'l-me'ânî*, Kahire 1989, s. 108; Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, s. 266; Ahmet Çelik, *Tasavvufî Tefsir, Âlûsî Örneği*, Erzurum 2002, s. 40 vd., 41, 68, 69.

AHMET ÇELİK

RÛHU'İ-MECELLE

(روح المسئلة)

Son dönem Osmanlı valilerinden
Hacı Reşid Paşa'nın
(ö. 1918)
Mecelle şerhi.

Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'nin bütünü kapsayan az sayıdaki Türkçe şerhlerden biridir. Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa 25 Şâban 1274'te (10 Nisan 1858) İstanbul'da doğdu. Babası vilâyet defterdarlarından Nûman Fikri Efendi'dir. Ahmed Reşid, Hoca Mecid Efendi'den Arapça ve Farsça okudu. Mekteb-i Hukuk'u bitirdi. Şûrâ-yı Devlet fihrist ve mazbata kalemlerinde çalıştı; Tanzimat Dairesi başmuavinliği ve üyeliğine kadar yükseldi (1895). Kısa sürelerle Halep ve Adana vali muavinlikleriyle Mersin mutasarrıflığından sonra önce Musul, ardından Hicaz valiliği (1911) görevlerinde bulundu. 14 Ekim 1918'de vefat etti. *Rûhu'l-Mecelle*'den başka *Hukûk-ı Ticâret* (İstanbul 1311), *Divan* (İstanbul 1323), *Dîn-i Mübîn-i İslâm* (İstanbul 1329), *İmâm-ı A'zam'ın Siyâsî Tercüme-i Hâli* (İstanbul 1328), *Tercüme-i Usûli'l-hikem fi nizâmî'l-âlem* (Hasan Kâfî Akhisârî'den; baskı yeri yok, 1331), *Târîh-i Umûmî-yi İslâm*, *Tercüme-i Târîh-i Âl-i Bermek*, *Feth-i Mübîn-i Kudüs*, *Riyâz-ı Adâlet* adlı eserleri vardır. Musul valiliğinden azledildikten sonra uzun süre görev bekleyen Hacı Reşid Paşa, bir yıl gibi kısa bir süre içinde İstanbul'da yazdığı eserini 6 Mayıs 1907'de tamamlamıştır (*Rûhu'l-Mecelle*, I, 27; VIII, 295). Toplam sekiz ciltten oluşan şerh, küçük boyda 2000 sayfayı aşan hacmiyle Ali Haydar Efendi'nin (Küçük) *Dürerü'l-hükkâm*'ından sonra en geniş şerh olma özelliğine sahiptir. Eser İstanbul'da basılmıştır (1326-1328).

Rûhu'l-Mecelle'nin fıkıh tarihi ve fıkıh usulüne dair geniş giriş bölümü eseri diğer *Mecelle* şerhlerinden ayıran bir özelliktir. Müellif bu bölümü, *Mecelle*'nin 1. maddesindeki fıkıh tarifine ilişkin açıklamaların ve devamında doksan dokuz küllî kaidenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Girişin fıkıh tarihiyle ilgili kısmında İslâm'dan önceki şeriatlardan başlayıp fıkıh mezheplerinin doğuşuna uzanan kısa bir teşri' tarihine yer verilmekte, Hanefî mezhebinde kabul gören sınıflandırmaya göre fikhî meselelerin ve fakihlerin tabakalarına temas edilmektedir. Osmanlı uygulamasın-